

Ijivo zeliti z izpovednostjo. Tu je čudež literarne umetnosti doma. In če se je realizem zaradi česa odtrgal od tega svojega korena, se je zaradi racionalnosti, zaradi svojega duha, ki je fasciniran in hipnotiziran od vnanje stvarnosti. In ko sem mu zoperstavljal fantastiko s priporočilom, naj se po njenem vzgledu vrne k igri in k presnavljanju življenja v fantomsko in sanjam sorodno resničnost, sem to storil z željo, da bi se literatura tudi v objektivnih zvrsteh vrnila k očarljivi pretresljivosti pristne lirične poezije, ki je zaradi svoje zgoščenosti pogosto nujno fantastična. Čeprav sta nekaj sličnega zasledovali že romantika, ki je bila protest zoper didaktični racionalizem prosvetljenstva, in neoromantika kot odpor zoper amuzičnost naturalizma ter puščobnost realizma, in čeprav nista uspeli, ker se je prva zvezala z reakcionarno miselnostjo in ker je druga obtičala ali v popolni dezorientaciji ali pa v pretiranem individualizmu, sem preverjen, da je za realistično literaturo potreben prepород, kakršnega sem vam tako pomanjkljivo opisoval. Taka preroditev realizma ne bi ovirala v ničemer; vse svoje naloge bi po nji lahko vršil ravno tako zanesljivo, kakor jih je doslej. Vse anomalije in pretiranosti našega časa, ki so iskrene, imajo vzrok v tej potrebi. Prav tako vsi novi, srečni in nesrečni prijemi v prozi sodobnih avtorjev na zahodu in v Ameriki, ki so prav v tej zvezi čestokrat zelo zanimivi. Čas mi ne dopušča, da bi vam jih našteval in podrobneje opisoval, toda, da vas opozorim samo na dve tri poteze: zametavanje logicizma stvarnosti pri Faulknerju, poizkus realističnega simbolizma pri Hemingwayu (Starec in morje) in iskanje možnosti za nekakšen fantazijski realizem pri Eliotu in pri celi vrsti sodobnih piscev, so nemara nekakšni znaki ali obeti, morda napovedi tega prepорода. Kako ga je izvesti in uresničiti, ne vem. To tudi ni moja naloga. To je stvar vas, piscev in literarnih tvorcev.

MED BUDNOSTJO IN SANJAMI

Zoran Mišić

Z dobrimi nameni pišemo slabo literaturo; mišim, da je to dejal André Gide. Stavek je skovan paradokсно in je zato tudi dvoumen. Dobro literature ne pišemo ne z dobrimi ne s slabimi nameni, če je tu mišljeno tisto poznejše vmešavanje moralnih obzirov in preračunane brezobzirnosti, ki je najpogostejše kriva vsake suše v literaturi. Naj namen kličemo ali ne, zmerom je navzoč — eden ali nešteti — brž ko se pred pesnikom zblešči bel list papirja. Vtisniti s svojim zemeljskim

mračnim grafitom želj in poželenj zamotano krivuljo svoje zemeljske usode v to čisto in belo ravnino, mar ni to že v svojem bistvu najbolj tendenciozno dejanje, ki se ga je polotila človeška roka? Mallarméjev šepet, poln spoštovanja: *la page blanche luit devant moi!* — ni nič drugega ko priznanje, izrečeno v veliki bridkosti, da bo ta nema puščava, edino prebivališče absolutnega miru, brž ko zareže vanjo svoj prvi Igitur, neizbrisno oskrunjena z navalom rezkih človeških glasov, tudi če bi postavili najobčutljivejša glušila pred njena vrata. Lahko da je to skrunjenje, toda to je tudi razrešitev skrivnosti ustvarjanja, to je porajanje življenja, to je ljubezen. Poezijo pišemo prav tako, kakor ljubimo, pravi Breton, v paroksizmu dajanja in jemanja: nebo se odpira šele v krču zemeljske, bogokletne strasti. Sveta Tereza je gotovo grešno ljubila Jezusa, sicer bi ne bila velika pesnica.

Pleonastično-lapalissovska fraza je torej, če kdo terja od poezije, naj se giblje v »človeškem obzorju« in »človečanskem ritmu«. Če ne v človečanskem, v kakšnem ritmu so pa zloženi stihi Leopardija, Baudelaira, Mallarméja, Rilkeja, Laze Kostića, Disa, Ujevića, Vesne Parun? Kje in kdaj so imeli umetnost zunaj človeškega obzorja? Vsi ti samostani, razpela, svete podobe in vaška pokopališča, ki jih ljubosumno varujemo, kje so mogli nastati, če ne v tem našem moravskovardarskem obzorju, ki je del sredozemskega in drugih, še širših, toda zmerom izmerjenih s človeškimi merami? (...)

To pomeni, da poezije zunaj človeka ni. Ali tedaj poznamo poezijo proti človeku? Zares: Maldoror živi v vsakem pesniku, ne samo v klasičnih ljudomrzništva, Swiftu, Lautréamontu, Jarryju, markizu de Sadu. Neločljiv tovariš nam je, peklenski navdihovalec vseh naših ponočnih podjetij. Pa vendar se razločuje od tistih pravih demonskih sil: vetra in strele, električnega stola in vodikove bombe, njegova roka je samomorilsko skrbna: tudi ko ubija samega sebe v človeku, išče tega novega človeka in sluti njegovo vstajenje. Pesniki se ne delijo v svetle in temne, v angele in demone; optimizem in pesimizem sta pogojni kategoriji. Rimbaudov obup je plodnejši in svetlejši kot, recimo, topi državotvorni optimizem Borisa Gorbatova. V zgodovini slovstva je bilo veliko več stihov izrečenih proti človeku kot v njegovo slavo, mnogo več je bilo obupavanja nad njim kot upanja, veliko več mu je bilo povedanih neprijetnih resnic kot tistih, ki bi mu bile pogodu. Nekatere resnice govorijo proti človeku, in tudi te je treba povedati. Saj poezija tudi je zato, da bi bila nezadovoljna s človekom in njegovo usodo: nič drugega ni ko večni upor, nenehen boj, da bi bilo tisto, kar ne more biti. Nevarna? Katerikrat že. Za nemirne vesti; za pravično stvar nikoli. Včasih se je zgodilo, da je družba preklela pesnika; nikoli pa ni

bilo ugotovljeno, da bi bila poezija zavrla preobrazbo družbe. Poezija je zmerom hodila spredaj in je bila zmerom v službi revolucije, ali pa ni bila poezija. Včasih ima na ustnicah Marseljezo, včasih krik prekletih, revolucionarna je na svoj posebni način, ki se ne izpričuje s številom krogel in delovnih ur. Poezija ima svoj revolucionarni kalendar: 1848 Charles Baudelaire in ne Pierre Dupont; 1870 Arthur Rimbaud in ne pesniki-komunardi; 1917 Majakovski in Apollinaire, ne pa Damjan Bedni. Ti revolucionarni datumi se niso nikoli izneverili človeku, niti tedaj ne, kadar so — kot vsaka revolucija — ubijali starega človeka v njem. Po svojih ovinkastih, pustolovskih stezah, skozi zapletene blodnjake besnenja in zvokov so ga vodili vedno k svobodi, nikoli k suženstvu. V pesništvu ni tlačiteljev, kompračikosov in črnih srajc.* Pesniki niso ubijalci; Camus celo pravi, da samo pesniki niso ubijalci. Če bi se strinjali s to drzno in ponosno trditvijo, bi to pomenilo pozivati vse ljudi, naj gledajo svet s pesnikovimi očmi: predirnimi in vse zajemajočimi, robotimi in pristrčnimi, široko odprtimi za vsa protislovja sveta, za vsako igro svetlobe in sence, za vsak klic budnosti in sanj.

Poezija se večno giblje med budnostjo in sanjami. Za katero kraljestvo naj se odloči? Kje vendar, na kateri valovni dolžini, je meja med sanjami in bedenjem? Zaznamenovale je niso niti najbolj občutljive priprave za prisluškovanje (...) Mar ni pesnikova beseda čudež, spopad z nemogočim, Ikarov polet v neznano? Na Breughlovi sliki v Bruslju sta obe kraljestvi drugo ob drugem: prisebni poljedelec in nori sanjač, ki nekaj korakov naprej od njega strmoglavlja v morje. Tako so slikali vsi veliki umetniki, tudi tisti, ki jih imenujemo realiste. Laza Lazarević, varuh šolske ikone in toplega ognjišča, to se pravi razumnega reda, ki ga ogrožajo učitelji, pesniki in drugi nerazumni ljudje, je nosil v sebi Wertherja in ga ni mogel zadušiti. Ivo Andrić ne slika samo Bosne, kakor navadno pravijo, temveč mostove, ki ločujejo sanje in budnost, neusmiljeno usodo in krhke zanose ljudi, preteklost in prihodnost. Balzacove junake Lafargue primerja z Eshilovimi: tudi nje razpenjajo strasti, nore, prignane do paroksizma. Tudi Stendhalov Julien Sorel ni droben hazarder, tudi on igra veliko igro: vse ali nič, z nevidnim soigralcem, prav tako kakor romantični junaki, kakor Don Juan in Maldoror. Rabelais je ustvarjal velikane, Swift pritlikavce, Defoe klateže in pustolovce, Gogolj Vija, Dostojevski čudaške

* Primeri Knuta Hamsuna, Miloša Crnjanskega, Jovana Dučića in drugih ne pobijajo te trditve, temveč jo samo potrjujejo. Žalostni konec teh ljudi ne uničuje njihove poezije.

zanesenjake, ki jih razpenjajo besi. Ne v »Koštani« ne v »Živem mrtvecu« ljubezensko hrepenenje ni koncertna priredba koprneče ljubezenske pesmi, kakor to delajo v gledališču, temveč velika bridkost, ki ji je glas hripav, nadvranjansko zanesen. Od Homerja do Joycea traja Odisejevo blodenje od enega kraljestva do drugega, ni mu konca.

Tudi pisatelji, ki so najgloblje vdani budnosti, so poznali trenutke — in ne samo trenutke — ko njihovi romani, ogledala, ki potujejo po cesti, postanejo motni in kažejo nestvarne kraje, kraje zunaj pameti. Toda mar niso tudi ti kraji iz sanj en vidik stvarnosti? V našem publicističnem žargonu je stvarnost najbolj nestvarna med vsemi besedami, posebno, kadar je še »naša«: iz nje takoj delajo totem in ikono, od prevelike skrbi za realizem hodijo naravnost v bogoslovje. Tisto, čemur pravijo, na primer, neustrezanje naši stvarnosti, je dejansko samo tipičen obredni obrazec, čarovnija, s katero se izganjajo vragi. Kakor da bi bila naša stvarnost stara devica, ki ji ni primeren noben snubec! (...)

Naša tržna dilema: modernizem — realizem, je torej izmišljena stvar. Veliki realisti: Rabelais, Stendhal, Balzac, Gogolj, Dostojevski, nikoli niso nehali biti moderni. Z druge strani pa so največji sodobni pisatelji: Kafka, Joyce, Faulkner, Proust, Sartre, Camus, Krleža, Rastko Petrović, Crnjanski, pomembni ravno zato, ker so poglobili pojem realnosti, ker v njihovih delih enakopravno obstajata in se prepajata budnost in sen, gospodarsko dejstvo in diktat podzvesti, determinizem zgodovinskega in muhavosti psihološkega bivanja. (...)

Ko je poezija tako preživljala dneve po prednjih sobah in čakalnicah, zmerom v istih preddvorjih sanj, ni nikoli izgubila upanja (že njen obstoj sam je upanje), da bo odpravila protislovja, ki so breme človekove usode; da bo naposled slavila poroko neba in pekla, zanesenega zraka in trdih zidov, smisla in nesmisla, samote in ulice, iracionalne šale in modre resnobe, preteklega in prihodnjega časa. Na poti, ki ji ni konca, iz kraljestva nujnosti v kraljestvo svobode, prenaša poezija veliko revolucionarno misel: osvoboditi človeka vsega, kar ga odtujaše njemu samemu. To geslo je pred tridesetimi leti visoko vzdignil na zastavi nadrealizem. Bretona in njegove prijatelje je nosila čudovita zanesenost drznih, in mislili so, da bodo njihova odkritja na področju iracionalnega storila za osvoboditev človeškega duha tisto, kar so barikade storile za revolucijo. Hitro so tudi sami sprevideli, da so se zmotili: v času, ko se slepe sile nasilja in pohlepa nosijo na krilih znanosti po tem svetu, je zavest edino orožje golo-rokega človeka. Ko so se znašli pred tragičnimi nujnostmi trenutka, so

bili hitro tam, od koder so bili odšli: razpeti med dejavnostjo in sanjami, med revolucionarnim dejanjem in dejanjem brez razloga, med željo in vestjo. Izmed dveh gesel: Marxovega (spremeniti svet) in Rimbaudovega (spremeniti življenje) je bilo treba najprej uresničiti prvo. Kot najbolj radikalna in najbolj dosledna ideologija, kar jih je kdaj bilo v poeziji, brezkompromisen in izključen do askeze, je nadrealizem prišel do nas bolj po tistem, kar je hotel, kot po tistem, kar je dosegel. Dosegel pa je ravno tisto, kar je najmanj hotel: prinesel je novo estetiko, sicer osnovano na uničenju estetike, na svobodnem asociativnem gibanju podob, pa vendar estetiko. (...)

Kot eno izmed največjih in najbolj vznemirljivih prizadevanj za osamosvojitve človeškega duha, ki ga je uničil njegov lastni napuh, najhujši med sedmimi naglavnimi grehi, je nadrealizem pustil trajen kažipot za jasnovidne iskalce prihodnosti: svoje brezmejno hrepeneje po svobodi, po zgraditvi sveta po človekovih željah. Pokazal nam je, da je poezija več ko literatura, ker je sama ena izmed življenjskih oblik, v kateri se brez prizanašanja kaže človekova celotnost. Pesnik ne ilustrira sveta: na novo ga ustvarja. Plamen, ki ga je kakor Prometej vzel bogovom, ni samo zato, da greje naša premrla življenja, temveč tudi zato, da ustvarja nove svetove.

Ali je naš čas pripravljen, pesniku priznati to vrhovno moč: da ga kakor v davni preteklosti povzdigne v svojega vrača in čarovnika? (...) Kot povratnik iz vojnega razdejanja, ki trka na duri nove atomske dobe in trepeče, kaj bo uzrl za njimi, je človek danes bolj razbit kot atom, prostor in čas, celo bolj ko njegov lastni stih. In medtem ko okoli njegove prihodnje krste plešejo vse bolj blazen cadavre exquis matematični obrazci, mesta, donebniki in mostovi iz betona in jekla, splošne in posebne Einsteinove teorije, procesi in kazenske ekspedicije, medplanetni prostori, krivi, končni in brezkončni s svojim dežjem meteorjev, atomov in solz, mu zares ne preostaja nič drugega, kakor da je realist in da na svoj človeški način razmota ta klobčič ponorelega prediva zvezdnih in zemeljskih Gostosevcev. (...)

Pesnik je danes ponovno v osrčju uganke. Pred njegovimi očmi vstajajo vprašanja, neodložljiva, neogibna vprašanja. Kar naplete dan, razpara noč; komaj da matematika ujame skrivnost v mrežo svojih enačb, že se ta iztrga in zruši svoje prekletstvo nad Korejo in drugod. Lovi, pa je ujet; vse teže je razbirati med idejo in stvarnostjo, gibom in dejanjem, željo in krčem, ker je zavest tudi sama razpolovljena s senco, na katero preži. Kaj je človek (pa mora biti človek), ki mu vidni in nevidni procesi narekujejo v tkiivo zavesti spake, bolj pošastne od Boschovih in Picassovih platen? Človek v družbi — to je bilo

še pred nedavnim edino goreče vprašanje; danes, ko se zastavlja vprašanje ne samo o golem življenju, temveč o usodi sveta, se glasi vprašanje: človek v vesoljstvu. Uganka se vnovič budi na svojem ležišču v vesoljstvu. (...)

Sodobna poezija se nam res pogosto zazdi vsa mračna in ogolela: samo skala in nikjer vode, pravi Eliot. Toda ta skala je naš dom: to je edini nasip, ki nas brani pred zlimi čarovniki, kljubovalni nasip budne zavesti. In tudi če ni odeta v bogato oblačilo preteklosti, ima svojo notranjo lepoto, lepoto resnice, kateri služi. (...)

Pesniki se spoprijemajo z vprašanji, katera jih danes naskakujejo, in uporabljajo pri tem vsa sredstva, ki so jim pri roki, tudi če so protipoetska: važno jim je samo, ali se da s temi sredstvi bolj učinkovito izraziti doživljaj. Zato je tu pred nami začetek nove pesniške prigode, natančneje rečeno, priprave za to prigodo, ki vodi čez nepregledani živi pesek trenutka v zgodovini in v vesolju. Pesnikov cilj ni več navdušeno odkrivanje čudežne sile sanj v sanjah, temveč hladnokrvno ali obupano soočanje teh sanj z budnostjo. Da se sile izmerijo, da že naposled vidimo, kakšne so reči objektivno! Drugega izhoda namreč ni, treba je z glavo skozi zid, drugače lahko govorimo o nekem drugem spodobnem poklicu, ne pa o pisanju stihov. Sanjam se ni mogoče upirati, vendar se tudi ni mogoče ogniti budnosti, ki hrani sanje. (...)

VARIACIJE (ALI TEZE) O FUNKCIJI KNJIŽEVNOSTI IN O ODGOVORNOSTI KNJIŽEVNIKA

Marko Ristić

Nekateri tovariši iz upravnega odbora Zveze so grajali, da je v tem besedilu zelo veliko navedkov iz mojih starih reči. Vendar mislim, da to ni nezanimivo, ker dejansko razvijam te iste ideje, in mislim, da bo to uspešneje, kakor da bi jih ponovno povedal z drugimi besedami in parafraziral samega sebe. Sicer pa je tu tudi novo besedilo in to se združuje v neke vrste novo celoto.

Pesnikova zavest

Nekoč — od tedaj je minilo že dobrih dvajset let — sem poskusil shematično orisati razvoj pesnika, ki izhaja od svoje splošne, nedoločene, motne in mučne neprilagodljivosti nesmiselnemu in nesvobod-